

Atletik och bildkultur kring år 1900

Kroppstyper och bildbruk

Patrik Steorn

Centrum för modevetenskap, Stockholms universitet

Publicerad på Internet, www.idrottsforum.org/articles/steorn/steorn070418.html,
(ISSN 1652-7224) 2007-04-18

Copyright © Patrik Steorn 2007. All rights reserved. Except for the quotation of short passages for the purposes of criticism and review, no part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the author.

Atletik har för de flesta en klar idrottslig anknytning, men hur den ser ut varierar i tid och rum. I de antika olympiska spelen avsågs såväl dagens traditionella friidrottsgrenar som brottning och boxning. I engelskan används athletics som en samlingsbeteckning för friidrottens olika grenar; detsamma gäller franskans athlétism och spanskans atletismo. I Sverige användes tidigt ordet atletik för att beteckna tyngdlyftning; såunda hette tyngdlyftarnas förbund vid grundandet 1909 Svenska Atletikförbundet. I Tyskland skiljer man mellan Leichtathletik, friidrott, och Schwerathletik som betecknar kraftsporter som brottning och tyngdlyftning. Atleten vid 1800-talets slut var en kraftkarl, stor och stark, som reste runt och visade upp sin styrka. Närmare sekelskiftet 1900 hade "Starke Arvid" och hans kollegor avlösts av en ny typ av atlet, en tidig motsvarighet till vår tids kroppsbyggare. Den nye atleten var en vältränad och muskulös man som åkte runt och visade upp sig själv – lättklädd, för att exponera kroppen, och inte sällan helt naken.

I samma veva hade den tekniska utvecklingen möjliggjort en vidare spridning av kameran och förbättrat och förbilligat trycktekniken. Bilder av nakna män och, kanske framför allt, kvinnor, framställda i pornografiskt syfte, började spridas i allt större upplagor, och i allt vidare kretsar. Fotografiet blev också en viktig beståndsdel i de nya atleternas marknadsföring av sig själva, såväl reproducerade i så kallade boulevardtidningar som i form av visitkortsporträtt och porträttfotografier. Också i de här sammanhangen var syftet ofta pornografiskt, och inte sällan homoerotiskt. Om denna spännande tid av idrottslig och fotografisk utveckling och samspel skriver Patrik Steorn initierat och intresseväckande, i ett bearbetat och riktigt illustrerat utdrag ur hans doktorsavhandling *Nakna män: Maskulinitet och kreativitet i svensk bildkultur 1900-1915* (Norstedts).

Vid sekelskiftet 1900 innebar atletik inte bara medveten kroppslig träning utan också posering och sceniska uppträdanden. *Physical Culture*, som fenomenet kallas i engelsktalande länder, avser en hel kultur som skapades kring sekelskiftets manliga atleter; internationellt turnerande atletshower, lokala atletklubbar, en mängd tidskrifter och böcker som beskrev och lanserade atletisk träning i ord och bild, samt bilder och statyetter av enskilda atleter.

I Sverige har begreppet ”kroppskultur” använts sedan 1910-talet för att beskriva medveten utveckling av kroppslig hälsa och skönhet, och termen atletik har sedan slutet av 1800-talet i idrottssammanhang främst förknippats med tyngdlyftning och tävlingar i atletik och friidrott.¹ Med internationella förebilder grundades atletföreningar bland annat i Stockholm 1887, Eskilstuna 1892 och Göteborg 1894.² Svenska Atletikförbundet grundades 1909 men de första renodlade atleTTidningarna kom ut först på 1920-talet och fick sin storhetstid under 1930-talet.³ Innan dess fanns alltså ingen specialiserad atletiktidning i Sverige och innan den specialiserade pressen kom igång bevakades atletik både av ”boulevardtidningar” och av idrottspress, vilket visar på atletikens dubbla innebörd, både som kommersiell och folklig sport och som en del av den moraliskt danande idrottsrörelsen.

Boulevardtidningar var dags- eller veckotidningar med lättsamt och lite ekivokt innehåll som såldes på gatorna – i kiosker eller av kringvandrande försäljare. Den svenska boulevardtidningen *Figaro* blandade bilder av lättklädda damer med starka atleter och rapporterade om svenska och internationella brottare och atleter som framträdde främst i Stockholm. Annonser om ”Franska försiktighetsartiklar” och ”Franska gummiartiklar” berättar något om tidningens inriktning. I tidningen annonserade även Grundells förlags Fotografiagentur för försäljning av ”Modellstudier” samt ”Paradisbilder”, vilket var omskrivningar för pornografiska bilder.⁴ Det är intressant att lägga märke till att manlig atletik och annonser om pornografi förekom tillsammans i dessa tidningar.

Den svenska idrottstidningen *Ny Tidning för Idrott* var rikt illustrerad med både fotografier och teckningar och profilerade sig med den rikliga användningen av bilder i lanseringen av tidningen.⁵ Tidningen gavs ut av *Sveriges Centralförening för Idrottens Främjande* och eftersom den behandlade alla typer av idrott fungerade den som medlemstidning för många av de idrottsförbund som var medlemmar av Centralföreningen. Bland annat publicerade tidningen flera notiser om svenska och internationella atleter.⁶

Tre kroppstyper: atleten, gymnasten och brottaren

I svenska hälso- och idrottstidningar fanns vid sekelskiftet 1900 en debatt om motsättningarna mellan olika former av kroppsövningar. En fråga handlade om att sport uppmuntrade till ensidig och specialiserad träning vilket kunde leda till överansträngning. Detta kunde i sin tur förorsaka för tidig död. En annan fråga var oron över att idrottande kunde leda till

1 Blom & Lindroth 2002, s.195.

2 *Eskilstuna gymnastik- och atletikklubb. Festskrift... 1942, Göteborgs Atlet- och Idrott Sällskap GAIS 40-årsjubileum 1894-1934* 1934.

3 Johansson 1997, s.30.

4 Exempelvis *Figaro* 1907-06-27.

5 *Ny Tidning för Idrott* 1907, s.605.

6 *Ny Tidning för Idrott* 1900, s.19, s.84, s.100, s.154, s.224, *Ny Tidning för Idrott* 1904, s.8, s. 41, s.162.

elitism om det koncentrerades alltför mycket på tävling. Skribenterna i tidskriften *Hälsovännen* var exempelvis mycket kritiska till sportens kroppsövningar. Där var man mer positiv till de fostrande kroppsövningarna och traditionen från Per Henrik Ling. De lingianska övningarna gestaltas i två fotografier från tidskriften *Fysisk Fostran* (Bild 1). En estetiskt symmetrisk kroppsform med stränga hållningsideal visualiserar linggymnastikens idealistiska kroppsbegrepp. Gymnasterna i bilderna är stilla, nästan stela, fokuserade på sina positioner och tycks existera helt för sig själv.

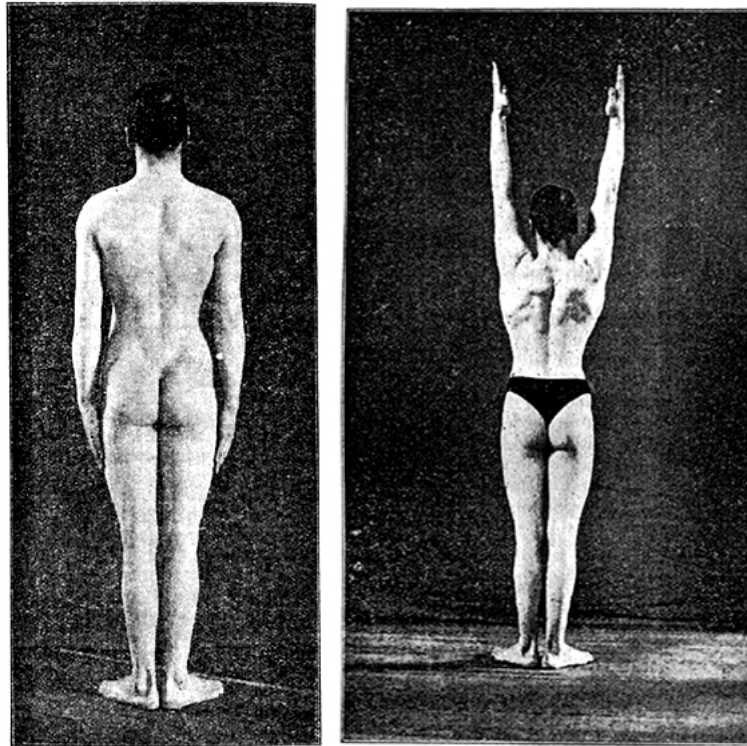

Bild 1. Grundställningen (vänster). Bildkälla: *Fysisk Fostran* 1915, s.34.
 Armuppböjning (höger). Bildkälla: *Fysisk Fostran* 1915, s.108.
 Foto: Lunds Universitets Bibliotek.

Ny Tidning för Idrott rapporterade både om den svenske brottaren och tyngdlyftaren Arvid Anderson och hans karriär i USA och om den danske brottaren Magnus Bech-Olsen och hans internationella framgångar.⁷ Atletkarriären kunde också vara ett sätt att göra en klassresa uppåt för dessa storgvuxna brottare. Den vältränade atleten samexisterade med en annan typ av atlet som var mycket bastant med stor kroppshydda. Arvid Anderson var en svensk varvsarbetare från Stockholm som blev stor atletstjärna i USA och kallades världens starkaste man.⁸ Ett porträttfotografi av Arvid "Starke Arvid" Anderson där han visar upp sina volyminösa armar (Bild 2), taget av fotografen Edlund, visar också hans stora kroppshydda.⁹ Andersons porträtt är en typisk bild av en äldre atlettyp som förknippades med brottning. Denna atlettyp, tung och stor, ersattes gradvis av den hårde, vältränade och nakna eller mycket lättklädde atleten, vilken kom att uppfattas som "modern".

7 Detta är inte samme Arvid Anderson som fick Svenska Dagbladets bragdmedalj 1946, men båda har tydligen kallats "Starke Arvid". Om Magnus Bech-Olsen: [http://www.koegearkiv.dk/_L\(2335\)/Hent%20materiale/Mesterbryder%20&%20Cirkusdirektør](http://www.koegearkiv.dk/_L(2335)/Hent%20materiale/Mesterbryder%20&%20Cirkusdirektør) 2007-04-03.

8 Johansson 1997, s.19, se även *Figaro* 1901-05-04.

9 <http://www.sandowplus.co.uk/Competition/Mighty%20Men/mm2.htm> 2007-04-03.

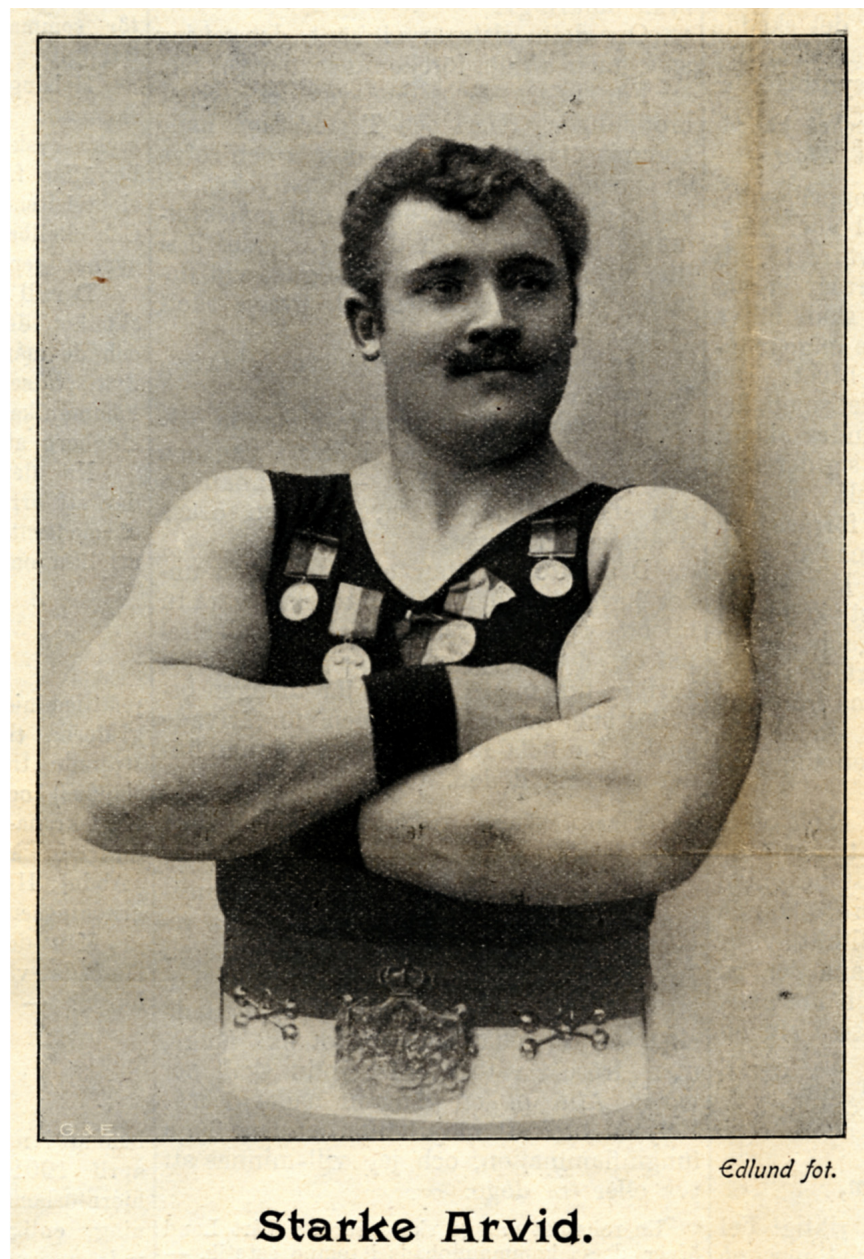

Bild 2. Edlund: *Brottaren Arvid Anderson*. Bildkälla: *Figaro* 1901-05-04.
Foto: Lunds Universitets Bibliotek.

Den tysk-brittiske atleten Eugen Sandow ansågs vara världens starkaste och mest vältränade man vid sekelskiftet 1900. Han var en förebild för sina kollegor både i idrottsvärlden och i nöjesindustrin.¹⁰ Sandow lanserade sina träningsmetoder i den illustrerade tidningen *Sandow Magazine* samt genom undervisning vid Institute of Physical Culture i London och det gick även att köpa illustrerade brevkurser via postorder.¹¹ Böckerna *Sandow's System of Physical Training* (1894) och *Strength and How to Obtain it* (1897) fick särskilt stort inflytande.¹² De var rikligt illustrerade med fotografier och teckningar och fungerade både som minnesalbum och instruktionsböcker eller handledningar för hemträning med rörelsebeskrivningar i ord och bild.

¹⁰ Chapman 1994, s.35.

¹¹ Chapman 1994, s.101, s.109.

¹² Adam & Sandow 1894 och Sandow 1897 finns inlagda på www.sandowplus.co.uk 2007-04-03.

Sandows kropp som var vältränad och proportionerlig stod för den nya typen av atlet. I Sandows andra bok *Strength and How to Obtain it* fanns tabeller där läsaren själv kunde fylla i sin vikt och längd samt egna mått vid handled, lår, bröstkorg, över- och underarm m.m. Utifrån dessa siffror beräknades de ideala mått som skulle vara målet för träningen. Även idag används Sandows tabeller för att sätta upp mål för träning med tyngder och hans betydelse inom kroppskulturen generellt har varit mycket stor.¹³ Enligt vissa källor har Sandow även haft stor betydelse för atleternas framträdanden, då han skall ha varit den som övergav gymnastikdräkten till förmån för en mer avklädd scendräkt. Idén skall ha kommit från den amerikanske teaterproducenten Florenz Ziegfeld.¹⁴ Sandows kroppsliga attribut som mustasch och välkammad kortklippt frisyr knyter an till samtidens mode och detta arrangerade utseende visar på att atletkulturen var en arena där män kunde visa omsorg för sitt utseende och sin skönhet.

En skribent utsänd av *Ny Tidning för Idrott* bevistade sommaren 1900 ett av Eugen Sandows framträdanden i Newcastle-on-Tyne i Storbritannien. Skribenten konstaterade att det fanns skillnader mellan de män han fick se på scenen där och de atleter han sett i Sverige:

De tre unga männen voro särdeles kraftigt byggda, men ej alls af det slags atleter, vi vanligen få se i Sverige. Våra atleter äro i allmänhet ovanligt stora och feta karlar då dessa deremot voro smärta och lätta, och deras muskler framträdde särdeles skarpt och tydligt. Under de olika rörelserna utvecklade de äfven stor smidighet och rörlighet.¹⁵

Skribenten formulerade de nya idealen – smärthet och lätthet, skarpt och tydligt framträdande muskler samt smidighet och rörlighet. Sandow hade alla dessa karaktärsdrag och gestaltade en ny manlighet som trädde fram i muskulös kropp.

Artikeln i *Ny Tidning för Idrott* illustrerades med ett fotografi (Bild 3) av Sandow där han står i profil och har knutit ena handen runt den andra armens armlöd bakom sin rygg. Armmuskulerna spänns och framträder tydligt och skarpt. Den något konstlade posen tyder på smidighet och rörlighet. Han bär enbart ett höftskynde i leopardskinn. Bilden tillhörde en bildserie tagen av den amerikanske fotografen Benjamin J. Falk som finns i boken *Strength and How to Obtain it*. Leopardhud, fikonlöv och sandaler är några av de attribut som återkommer i serien och som ger den tränade kroppen exotiska drag. Leopardhuden ger en djurisk kvalitet till den vältränade kroppen och gestaltar en föreställning om den nakna vältränade manskroppens ”ursprunglighet” som bland annat kom till uttryck i E.R. Burroughs bok *Tarzan of the Apes* som utkom 1914.¹⁶ Samtidigt som atletens kropp tillkommit genom hårt och metodiskt arbete framställdes den som något primitivt och djurlikt med hjälp av sådana attribut. Fikonlövet är en referens till äldre konst i allmänhet, sandalerna till antik kultur i synnerhet vilket gestaltar en uppfattning om den vältränade kroppen som ett konstverk. Sandow bar leopardhuden även vid framträdandet i Newcastle:

13 Chapman 1994, s.189ff.

14 Sandow turnerade med den amerikanska cabareten Ziegfeld Follies. Chapman 1994, s.62.

15 ”Sandow ’The Ideal Athlete’” 1900, s.326.

16 Svensk översättning Burroughs 1921. Se Ambjörnsson 2001, s.35.

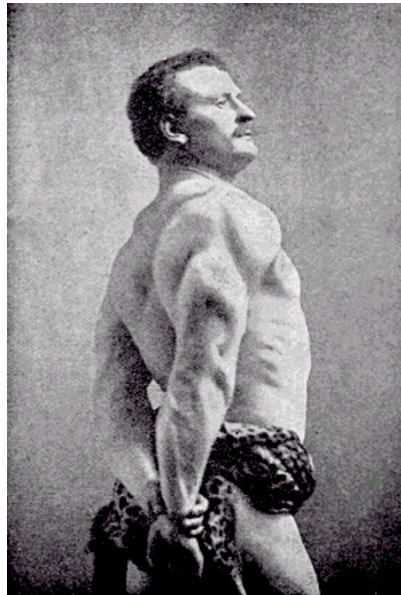

Bild 3. Benjamin J. Falk: *Eugen Sandow*.
Bildkälla: Sandow 1897, s.113.
Foto: British Library, London.

Efter en kort paus kom aftonens clou, uppträdande af Sandow sjelf. Han presenterade sig i en djurhud, draperad öfver ena axeln och höfterna, samt stod äfven uppställd på en piedestal, som genom maskineri kunde vridas rundt. Under olika ljussken intog han nu den ena plastiska ställningen efter den andra. Piedestalen snurrade under tiden rundt, så att man hade tillfälle att beskåda honom från alla sidor, och en så väl utvecklad kropp får man sällan se. Hvarenda muskel framträdde tydligt, och i synnerhet arm- och bröstmusklerna syntes mig vara oerhört starka.¹⁷

Skribenten är mycket fascinerad över att han kan urskilja olika muskelgrupper på Sandows kropp, men är framförallt imponerad av arm- och bröstmusklerna. Högt bröst stod för fri andning enligt fysiologen Ferdinand Lagrange.¹⁸ Stora armmuskler kan tolkas som tecken för aktiv och effektiv muskelstyrka.

Sandows fotografier hade ett stort genomslag även i den nordiska idrottsvärlden vilket man kan se i illustrerade atletikhandböcker. Illustrationerna påverkades givetvis av atleternas utseende och Eugen Sandow tycks särskilt ha påverkat bilderna då figurerna ofta fått låna hans utseende. Ett exempel från Norden är den finske redaktören Atle Wilskmans *Handbok för brottare och atleter* 1904, där olika atleters system lanserades på svenska och finska.¹⁹ De tecknade illustrationerna i boken visar en man som utför övningarna. Han är vältränad och har en smålockig, kortklippt frisyr och mustasch.

En humoristisk och välfunnen kommentar till atletkulturen gestaltade konstnären Tyra Kleen i en litografi hon kallat *La Force* (1907; Bild 4). Centrum för bilden är en muskulös atlet med medaljer och dekorationer på bröstet, hans ansikte är trolliskt med stora öron, inget hår och han har nästan ingen hals. Han spänner armmusklerna i en segergest och har ställt sin högerfot på en fallen motståndares bröst. Den fallne är en smal, ung man med

17 "Sandow 'The Ideal Athlete'" 1900, s.326.

18 Lagrange 1914, s.274.

19 *Handbok för brottare och atleter* 1904, lanserade europeiska auktoriteter på finska och svenska.

välkammad hår som ligger med utsträckta armar, endast klädd i en kalsong. Bilden gestaltar den muskulösa kroppstypens framfart på bekostnad av en mer finlemmad manskroppstyp. Dessutom gestaltas det manliga intresset för denna symboliska kamp mellan två manstyper. I bakgrunden står publik bestående endast av kostymklädda herrar i hatt. De kastar vita blommor mot segraren. Bilden kan tolkas som Kleens ironiska kommentar till en homosocial kamp om uppmärksamhet och bekräftelse från andra män.

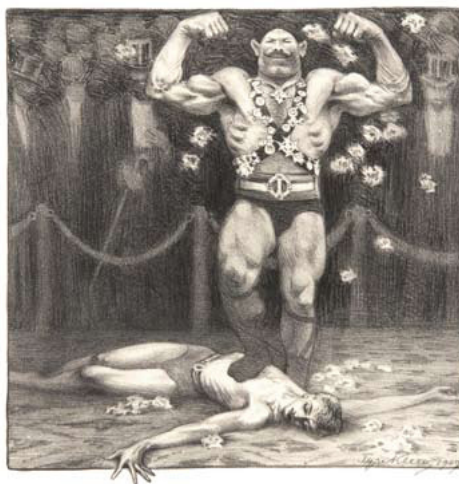

Bild 4. Tyra Kleen: *La Force* 1907.
Litografi, Tyra Kleens arkiv, KB.
Foto: Kungliga biblioteket.

Aleter och idrottare av alla slag var föremål för borgerlighetens beundrande blickar på scen och i bild men var klassmässigt komplicerade gestalter. Det var inte de välbärgade männen som klädde av sig eller poserade i åtsittande dräkter utan atleterna var oftast män med bakgrund inom arbetarklassen. Samtidigt som atleterna fick förkroppsliga borgerlighetens idéer om naturlighet, djurisk ursprunglighet och individualism exponerades deras avklädda kroppar för en publik som ofta bestod av borgerlighetens män. Rollfördelningen betraktad – betraktare följde klasskillnadernas linjer. Bilderna iscensätter ett begär efter skillnad, i detta fall klasskillnad.

Gemensamma drag hos såväl de äldre brottaratleterna som de moderna vältränade atleterna var mustasch och välkammad frisy. Scenen som ett forum för uppvisning var också gemensamt för de två atlettyperna, liksom användning av porträttfotografier. Sandow, som tjänade stora pengar och gjorde karriär på sin kropp, och kunde skaffa en borgerlig livsstil, försökte hålla sin enkla uppväxt dold och hans egentliga bakgrund är till stora delar okänd.²⁰ Linggymnasternas symmetriska poser fotograferades också i ateljé men hade annars inte samma koppling till scener och hade inte heller den internationella status som atletiken. Tvärtom framstod linggymnastiken som ett nationellt alternativ till atletiken. Dessutom var linggymnastik något som man även inom borgerligheten kunde ägna sig åt, men då i hemmets privata avskildhet. Atleternas poser får även kroppens muskulatur att framträda mer än linggymnasternas vilket gör att de moderna atleterna gestaltade en mycket påtaglig kroppslighet. Atleterna beundrades för sina ”drömkroppar” men utnyttjades samtidigt i en iscensättning som exponerade lättklädda män för en borgerlig publik bestående främst

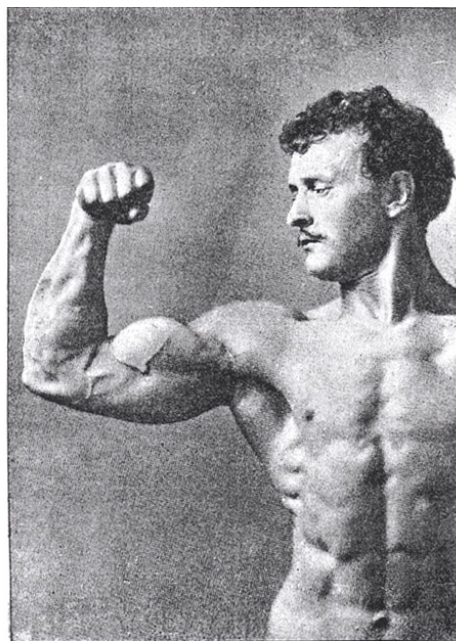
²⁰ Chapman 1994, s.6.

av män, även om kvinnor också kunde få tag i dessa bilder. Bilderna hade stor betydelse som socialt identitetsskapande, men även som föremål för erotiska begär.

Atletbildernas spridning: atletklubbar, läkarböcker och manlig homoerotik

Visitkortsporträtt och porträttfotografier var viktiga för tidens professionella atleter som en del av deras personliga lansering och de flesta atleter lät producera porträtt som såldes och delades ut till beundrare. Berömda personers visitkorts-, kabinettkorts- eller vykortsporträtt var en stor industri sedan 1850-talet. Porträtten kopierades i stora upplagor och distribuerades till mellanhänder för vidare försäljning i ett eller flera länder. Masstillverkningen gjorde bilderna tillgängliga för nästan alla och skapade en ”cartomanie” – ett näst intill maniskt intresse för visitkortsporträtt i alla dess former.²¹

Atletkulturens bilder var oftast porträtt som togs i ateljé oavsett om det var bilder som skulle vara instruktiva för amatöratleter eller om det var poseringsbilder för en kommersiell lansering. Sandow anlätade för sin första bok, *Sandow's System of Physical Training* (1894), fotograferna William Morrison i Chicago, H. Roland White i Birmingham, England och Napoleon Sarony.²² Den sistnämnde var en porträttfotograf i New York som hade många av tidens teater- och scenkändisar bland sina kunder.

Kraftig muskulatur.

Bild 5. Henry van der Weyde: *Kraftig muskulatur* (Eugen Sandow) 1890-tal.

Bildkälla: Lagerholm 1903, s.368.

Foto: Lunds Universitets Bibliotek.

21 Söderlind 1993, s.206. Se även <http://www.sandowmuseum.com/cabinet.html> 2007-04-03.

22 Chapman 1994, s.43f, s. 71ff.

De lokala atletklubbarna runt om i världen var visuellt genomarbetade miljöer där porträtt och andra fotografier förekom flitigt. Den franske atletmästaren Edmond Desbonnet placerade porträtt av framgångsrika atleter och anatomiska översiktsbilder av kroppens muskulatur på väggarna i sitt atletiska kabinett i Paris. Desbonnet fotograferade även själv och tog bilder både av sig själv och av sina elever. Ibland kunde även avgjutningar av olika atleters mer vältränade kroppsdelar finnas på klubben.²³ Det är högst sannolikt att en liknande miljö fanns på de svenska atletklubbarna att döma av att man anammade andra delar av atletikens bildkultur, som exempelvis bruket att ta porträttfotografier i rollen som atlet. Bilder från Eskilstuna Gymnastik- och atletklubb tagna åren kring förra sekelskiftet visar unga män i atletdräkt.²⁴ De poserar i svart dräkt med axelband och under den bär de en ljus åtsittande dräkt som täcker benen och kroppen upp till halsen. I fonden finns en kuliss med naturmotiv och vid deras fötter ligger tyngdvikter. Dräkterna och ateljémiljön ansluter till den äldre atlettraditionen, medan de vältränade kropparna och tyngdvikterna visar påverkan från den angloamerikanska atlettraditionen *Physical Culture*.

Manlig kropp.

Bild 6. Henry van der Weyde: *Manlig kropp* (Eugen Sandow) 1890-tal.

Bildkälla: Lagerholm 1903, s.394.

Foto: Lunds Universitets Bibliotek.

Även andra fora spred den atletiska kroppsbyggnaden, bland annat läkarböcker och hälsotidskrifter. Dessa typer av publikationer fostrade den enskilde individen att ta större ansvar för sin egen kropp. *Hemmets läkarebok* (1903) var illustrerad med ca 300 bilder, fyra av dem fotografier.²⁵ Ett av de reproducerade fotografierna visar en naken kvinna, på de övriga fotografierna poserar manliga atleter och bildtexterna lyder: "Kraftig muskulatur" (Bild 5) och "Manlig kropp". Även om modellerna inte är namngivna går det att känna igen en av männen som Eugen Sandow, medan kvinnan och den andre mannen förblir anonyma. Bilderna på Sandow är tagna av Henry van der Weyde, vars bilder utmärks av ett enkelt och sparsmakat bildspråk. Miljön är "ren" med enbart en enkel enfärgad skärm bakom modellen. Sandows kropp är hård, blank och slättraktad. I bilden "Manlig kropp" (Bild 6) poserar

23 Garb 1998, s.75.

24 *Eskilstuna gymnastik- och atletklubb. Festskrift...* 1942.

25 Lagerholm 1903, s.9, s.17, s.368, s.394.

han genom att lägga armarna i kors över bröstet och på så sätt framhäva sina muskulösa armar. Kvinnan och mannen skildras olika i bilderna och gestaltningarna förstärker föreställningarna om män och kvinnor som väsensskilda. Placerade intill varandra förstärker de en kontrastverkan mellan iscensättningarna av ”manlighet” respektive ”kvinnlighet”.

De bilder som förekom i läkarböckerna var inte atleternas mest extrema poser eller muskeluppvisningar utan mer återhållsamma bilder valdes för detta forum. I läkarbokens kontext blev en bild av en atlet en generell bild av en manskropp, fast den egentligen visade en kropp som var extrem och ovanlig. Bilderna blev som en sorts förebilder för hur en frisk kropp skulle se ut, inte minst på grund av att de publicerades tätt intill läkarbokens texter om hälsa och sundhet. Individuella attribut och detaljer som frisyr, mustasch och ofrivilliga hudveck, gjorde gestaltningarna mänskliga och mer övertygande för betraktaren. Läkarböckernas form med auktoritativa texter om hälsa och sjukdom intill bilderna gav den nakna atletiska manskroppen en normgivande status. Den atletiskt tränade och disciplinerade manskroppen fick en roll som en allmänskulturell förebild för hur en sund och maskulin kropp såg ut och gestaltade därmed en norm.

Atleternas kroppar påverkade även vetenskapliga idéer om hur en manskropp såg ut. Den naturhistoriska avdelningen vid British Museum lät göra en helkroppsgjutning av Eugen Sandow. Museet ville ha ett exempel på en man av kaukasisk ras (europid) i sina samlingar och Sandow valdes som representant.²⁶ Valet av Sandow som en typisk kaukasier kan berätta något om de kvaliteter som man medvetet eller omedvetet förknippade med den kaukasiska folkgruppen vid denna tid. Sandows drag visualiserades som representativa för hela gruppen. Skulpturen är ett tydligt exempel på hur starka män ofta gjorts till representanter för en större och mer varierad grupp människor. Sandow valdes ut för att han ansågs spegla en allmängiltig kaukasisk kropp, och det bidrog samtidigt till att skapa en norm.

Parallellt med att vältränade atleter blev normativa figurer i vetenskapliga sammanhang pågick något liknande inom den manliga homoerotiken. Det skedde en förändring av de modeller som figurerade i manlig homoerotisk pornografi vid sekelskiftet. Yngre män och pojkar med feminina drag och mjuka och följsamma poser i enlighet med en klassisk efebtradition hade tidigare dominerat den manliga homoerotiken. Denna tradition gestaltades bland annat i den tyske fotografen Wilhelm von Gloedens bilder från 1890-talet. Vid sekelskiftet trädde muskulösa atleter in på den homopornografiska scenen med stela och kantiga poser och mogna kroppar.²⁷ Det fanns inga specifikt homoerotiska tidskrifter i Sverige vid denna tid eftersom homosexualitet var förbjuden, vilket givetvis även påverkade produktion och cirkulation av homoerotiska bilder. Det fanns dock en bildkultur inriktad på manlig homoerotik och 1906 beslagtogs polisen manliga homoerotiska bilder hemma hos skriftställaren Carl von Platen. Han producerade egna homoerotiska bilder och hade lärt sig fotografera i Berlin.²⁸ Cirkulationen av pornografiska fotografier och filmer med både heterosexuella och homosexuella motiv var dock omfattande i exempelvis England och Frankrike vid samma tid.²⁹ Fotografier med explicita manliga homosexuella sexscener såldes inte öppet, utan cirkulerades via post inom nätverk av samlare. Nätverken sträckte sig från Europa (Budapest, Wien och Paris var de mest aktiva producenterna) till övriga världen. Kunder från Kina till Latinamerika beställde homoerotiska bilder och skandinaviska kunder

26 Chapman 1994, s.119ff.

27 Waugh 1996, s.45f.

28 Söderström 1999, s.352.

29 Solmon-Godeau 1991, s.222, Waugh 1996, s.285ff.

kan säkerligen räknas in bland beställarna. Att svara på en annons i dagspressen kunde vara ett sätt att komma i kontakt med dessa nätverk av försäljare, agenter och oauktoriserade mellanhänder.³⁰

Vaktmästaren Oscar Borgström samlade ”erotika”, både fotografier, konst och litteratur, under årtiondena kring sekelskiftet 1900. Samlingen som donerades till Kungliga Biblioteket i Stockholm på 1930-talet består framförallt av litteratur men det finns också en låda med fotografier.³¹ Merparten av dessa bilder visar nakna kvinnor men det förekommer även bilder av nakna män, exempelvis fotografier av Wilhelm von Gloeden, fotokataloger över akademiska nakenstudier och andra fotografier med anknytning till den akademiska akt-traditionen.³² Samlingen visar att homoerotiska bilder definitivt gick att få tag på även i Sverige och att homoerotiken ingick som en del i ”erotikans” landskap.

Fotografierna av Eugen Sandow var en viktig del av atletens marknadsföring och cirkulerade inte bara som souvenirer hos dem som sett något av hans framträdanden, hos unga män som ville få en kropp som liknade hans och beundrande kvinnor i alla åldrar, utan även i nätverk av män som hade ett homoerotiskt intresse för nakna manskroppar. Den brittiske författaren John Addington Symonds, samlare av homoerotiska fotografier, tackade sin vän Edmond Gosse för en uppsättning bilder av Sandow han sänt. I brevet förundrades han över att bilderna kunde tillåtas trots att homosexuella handlingar var förbjudna.³³ Det dröjde en bit in på 1900-talet innan ”pin-upbilder” med nakna män som poserar själva förekom på den manligt homoerotiska marknaden men innan dess var det förmodligen atletbilder som fungerade som manliga utviksbilder.³⁴ Begäret efter maskulina män hystes även av homosexuella män.

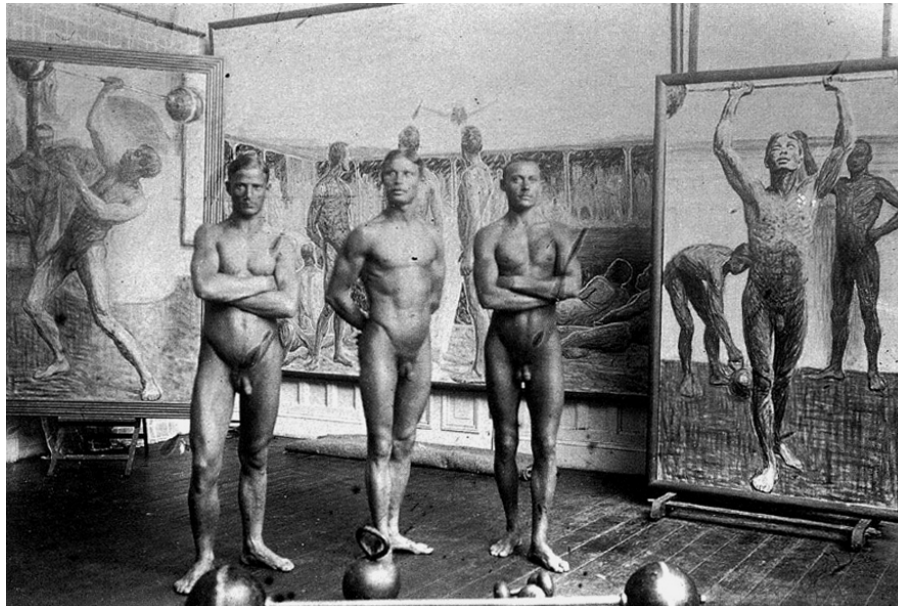

Bild 7. Eugène Jansson (tillskrivet): *Tre atleter i ateljén på Glasbruksgatan*, 1910-talet. Fotografi, fotograf okänd, Nils Santessons arkiv, KB. Foto: Kungliga biblioteket.

30 Waugh 1996, s.286f.

31 Bohrn 1971, s.12f.

32 KB, Kart- och bildenheten. Oscar Borgströms arkiv.

33 Chapman 1994, s.34, *Exposed. The Victorian Nude* 2001, s.178.

34 Waugh 1996, s.291.

Manlig homoerotik och atletik kunde lätt förenas i en och samma bild och bilderna kunde ibland även användas som konstnärligt skissmaterial. Ett fotografi som tillhört Eugène Jansson (Bild 7) visar tre atleter som poserar nakna i hans ateljé vid Glasbruksgatan. Bilden har inte använts som direkt förlaga i någon av målningarna, utan tycks ha varit en annan form av dokumentation, eventuellt av hans sexuella kontakter eller som egenproducerad pornografi. I Janssons atletmålningar är modellerna ibland namngivna på tavelduken: Sigfrid Ericson, Artur Snellman, Fritz Wall är några av dem.³⁵ Detta gäller exempelvis målningen *Stötning av stång på två armar II* (1913-14; Bild 8)) där Artur Snellman och Fritz Wall står skrivet under konstnärens eget namn. Namnen gör bilderna till ett slags hybrid mellan porträtt och utviksbild. Eugène Jansson hade en stadig relation med en av sina modeller, Knut Nyman, som syns sittande i målningen *Atletik* (1912).³⁶ Nyman förekommer i flera av Janssons målningar, skisser och fotografier. De hade en längre förbindelse vilket bland annat uppmärksammades när arkitekt Gunnar Morsing bjöd Jansson på middag. Konstnären avböjde då det framkom att Nyman inte var välkommen.³⁷

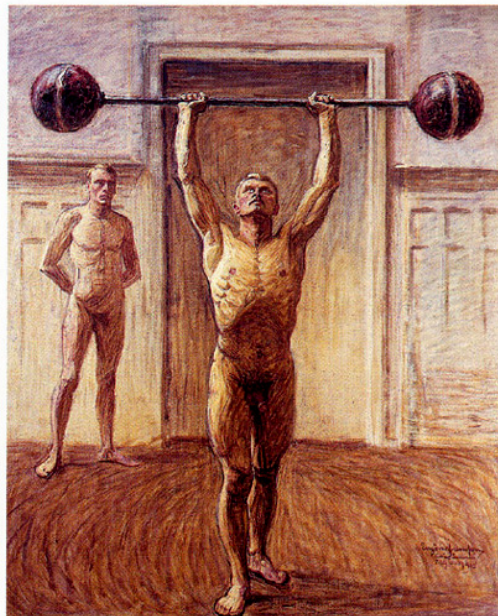

Bild 8. Eugène Jansson: *Stötning av stång på två armar II* 1913–14.
Olja på duk, 238 x 198, Peter Nahum at The Leicester Galleries, London

Mellan 1911 och 1914 gjorde Eugène Jansson sammanlagt åtta målningar av atleter som tränar med hantlar och stänger. De tyngdlyftande atleterna i målningarna påminner mycket om bilderna i *Sandow's System of Physical Training*. Poserna i målningarna överensstämmer mycket väl med handbokens bilder – fötternas placering, anspänningen i magmuskulaturen och blicken som är intensivt fokuserad på tyngdstången. Jämfört med fotografierna är dock kroppsställningarna mer maniererade i målningarna, vilket förstärker intrycket av livskraft och rörlighet. Att använda fotografier som förlagor var inte något nytt för konstnärer vid denna tid och även bilder som konstnärerna inte tagit själva kunde användas som skissmaterial.³⁸ Jansson arbetade säkerligen ofta med levande modell och det finns en teck-

³⁵ Eman 1999, s.232.

³⁶ Eman 1999, s.231f.

³⁷ Brummer 1999, s.66.

³⁸ Hedin 1979, s.52ff.

nad skiss till en av hans atletmålningar som förmodligen är tecknad från levande modell.³⁹ För att komplettera studierna i atletiska rörelser har han troligtvis även studerat bilder ur atletiska handböcker. Det är dock omöjligt att veta exakt vilka förlagor Jansson använt sig av. Rädslan över att det skulle komma fram att Eugène Jansson ägnat sig åt homosexuella handlingar i en tid då det var förbjudet i lag, ledde till att hans bror Adrian, som själv var homosexuell, omsorgsfullt förstörde merparten av brev, fotografier, tidningar och annat material efter konstnärens död 1915.⁴⁰ Relationen mellan en bild i en handbok, en konstnärlig modell som poserar och en pose i en målning är inte lätt att reda ut, men jag utgår ifrån att relationen utgörs av ett växelspel. Även då konstnärer har tecknat från levande modell har de valt att avbilda modellerna i poser som påminde om dem som fanns i handböcker i atletik. Bilderna har avgjort vilka poser som uppfattades som ”korrekta” redan innan poserna intogs av enskilda atleter och konstnären gestaltade dem i måleri. Fotografier och tecknade illustrationer har direkt och indirekt inte bara påverkat modellernas posering utan även seendet då uppfattningen om ”korrekta poser” kom från dessa bilder lika mycket som från iakttagelser av levande modeller.

Motivet med nakna tränande män som porträttfotografierna etablerat spred sig även till konstnärer som gestaltade motivet med influenser från träningsmiljöer, handböcker och porträttfotografier. Nakna manskroppar, poser fångade mitt i en större rörelse och attribut och miljöer från träningslokaler blev populära motiv även bland konstsamlare med intresse för vitalismens tankerikning, som Ernst Thiel och Klaes Fåhraeus.⁴¹

* * *

Fotografier spelade en viktig roll för att sprida kännedom och kunskap om idrott i allmänhet och i synnerhet om atletik och bad vid sekelskiftet 1900. Atletkulturens bildproduktion spreds inom idrottskulturen, i hälso- och läkekonstkulturen, inom konstvärlden och i homopornografiska nätverk. Fotografierna som är porträttbilder tagna i ateljé har exempelvis påverkat utformningen av atletikhandböckernas instruktionsbilder vad gäller den enkla avskalade miljön och fokus på personen. Bilderna gestaltar den disciplin och hårda övning som krävdes för att uppnå en kropp som liknade exempelvis Sandows. Atletfotografierna slog också igenom som homoerotiska utviksbilder och lanserade den vältränade mannen som ett föremål för begär i homoerotiska kretsar. En målnings likhet med det fotografiska mediet i sig fyllde en viktig funktion när konstnärer vill ta ställning emot konsthistoriska traditioner och konventioner. Att använda fotografier som förlagor var för sekelskiftets konstnärer inte någon nyhet, inte heller att använda fotografiska förlagor tagna ur böcker eller andra trycksaker. En bild med en intressant rörelse eller en pose som förmedlade en bejakande, vitalistisk inställning till livet (och till sexualitet) kunde exempelvis vara anledningar för en konstnär att använda en fotografisk förlaga.

39 Skissen är gjord för målningen *Pressning av stång på en arm II* och finns på Peter Nahum at the Leicester Galleries, London: http://www.leicestergalleries.com/provenart/dealer_stock_details.cgi?d_id=253&a_id=10678 2007-03-15.

40 Eman 1999, s.237f.

41 Hammarstrand 1914, s.35ff, Linde 1969, s.96, s.199, s.130.

Intresset för vältränade män kan delvis förstås som ett svar på tidens diskussion om mänsklig degenerering och förflackning av manlighet. Den hårda och vältränade kroppen gestaltade en ny form av manlighet som i sin tur gestaltade normer kring sundhet, effektivitet och kontroll, exempelvis då bilder av sådana män publicerades i läkarböcker. Efeber, linggymnaster och brottare är exempel på kroppstyper som inte kom att uppfattas som normativa utan som trängdes undan av den vältränade atlettypen. Den atletiska manliga kroppen gestaltades ofta som hård, självupptagen och på de sätten oåtkomlig, men är samtidigt visuellt lockande med inbjudande gester och hudytor som är taktilt skildrade. Släta hudytor i ett fotografi kan exempelvis ge betraktaren en upplevelse av att man kan se hur det skulle vara att röra vid mannens hud. Individuella drag i utseende och kroppsbyggnad gör dem mer mänskliga och den oskylda nakenheten och de ibland spektakulära poserna gör dem till potentiella föremål för icke-normativa begär. Bildernas motiv är dubbeltydiga och bruket av de materiella bilderna kunde på en gång vara normativt och subversivt.

Källor och litteratur

Arkiv

Stockholm, Kungliga biblioteket, KB: Oscar Borgströms arkiv, Tyra Kleens arkiv, Nils Santessons arkiv

www

<http://www.koegearkiv.dk> 2007-04-03

<http://www.leicestergalleries.com/> 2007-04-03

<http://www.sandowplus.co.uk/> 2007-04-03

<http://www.sandowmuseum.com/> 2006-07-03

Tryckta källor och litteratur

Adam, Mercer Græme & Sandow, Eugen: *Sandow on Physical Training: a study in the perfect type of the human form* London 1894.

Ambjörnsson, Ronny: *Mansmyter. James Bond, Don Juan, Tarzan och andra grabbar* Stockholm 2001.

Blom, Arne K & Lindroth, Jan: *Idrottens historia. Från antika arenor till modern massrörelse* Stockholm 2002.

Bohrn, Harald: "Borgströmska samlingen av erotisk litteratur i Kungliga Biblioteket" *Bibliotek och historia. Festskrift till Uno Willers* (red. Åke Lilliestam) Stockholm 1971.

Brummer, Hans Henrik: "Blå skymning och atleter. Kring Eugène Janssons måleri" *Konsthistorisk Tidskrift* årg. 68, 1999 nr. 2.

Burroughs, Edgar Rice: *Tarzan, apornas son* Stockholm, 1921 (ffg: *Tarzan of the apes* New York 1914).

Chapman, David: *Sandow the Magnificent. Eugen Sandow and the Beginnings of Bodybuilding* Chicago 1994.

Eman, Greger: "Bröderna Jansson" *Sympatiens hemlighetsfulla makt. Stockholms homosexuella 1860–1960* (red. Göran Söderström) Borås 1999.

Eskilstuna gymnastik- och atletikklubb. Festskrift med anledning av Eskilstuna Gymnastik- och Atletklubbs 50-årsjubileum (red. Sven Peterson, Walter Ångman, Götrik Danielson) Eskilstuna, 1942.

Exposed. The Victorian Nude (red. Alison Smith) utst. kat. Tate Britain, London 2001.

Figaro årg. 23–38, 1900–1915.

Fysisk Fostran årg. 1–2, 1914–15 (provnummer 1913).

Garb, Tamar: *Bodies of Modernity. Figure and Flesh in Fin-de-Siècle France* London 1998.

Göteborgs Atlet- och Idrott Sällskap GAIS 40-årsjubileum 1894–1934 (red. Ernst Samuelsson och Carl Linde) Göteborg 1934.

- Hammarstrand, Nils: "Klas Fåhraeus' bostad på Lidingön" *Ord & Bild. Illustrerad månadsskrift* årg. 23, 1914 nr. 1.
- Hedin, Svante: "Som förlagor till målningar" *JAG Acke 1859-1924* utst. kat. Prins Eugens Waldemarsudde, Stockholm 1979.
- Johansson, Thomas: *Den skulpterade kroppen. Gymkultur, friskvård och estetik* Stockholm 1997.
- Lagerholm, Julius: *Hemmets läkarebok. Populär rådgivare* Stockholm 1903.
- Lagrange, Ferdinand: *Kroppsovningsarnas fysiologi* (översättning Gunnar Frostell) Stockholm 1914 (ffg: *Physiologie des exercices du corps* Paris 1888).
- Linde, Brita: *Ernest Thiel och hans konstgalleri* Stockholm 1969.
- Solomon-Godeau, Abigail: *Photography at the dock: essays on photographic history, institutions and practices* Minneapolis 1991.
- Söderlind, Solfrid: *Porträttbruk i Sverige 1840-1865. En funktions- och interaktionsstudie* Stockholm 1993.
- Söderström, Göran: "Carl von Platen" *Sympatiens hemlighetsfulla makt. Stockholms homosexuella 1860-1960* (red Göran Söderström) Stockholm 1999 (Söderström 1999a).
- Waugh, Thomas: *Hard to Imagine. Gay Male eroticism in Photography and film from their beginnings to Stonewall* New York 1996.